

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI BASININDA TÜTÜN TARIMI VE REJİ ŞİRKETİ

Tobacco Agriculture and Reji Company in the Period of the II. Meşrutiyet (Constituationalism) in the Ottoman Press

Gönderim Tarihi: 12.09.2018

Kabul Tarihi: 02.01.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.580791

Kenan DEMİR*

ÖZ: Tütün Amerika kıtasının keşfiyle bilinmeye başlanmış ve kısa sürede tüm dünyada üretimine başlanmıştır. Tütün ekimine, Osmanlı devletinde 17. yüzyıl başlarında yapılma-ya başlanmış ve kısa sürede tüm bölgelere yayılmıştır. Tütün tarımının Osmanlı'da yaygınlaşması sonucu tütün tarımı çiftçilerin önemli bir geçim kaynağı olmuş ve devlet de tütün tarımından önemli bir gelir elde etmeye başlamıştır. 1875 senesinde ilan edilen moratoryum ile Osmanlı devleti yapmış olduğu borçlanmaların geri ödemelerinin yapamayacağını ilan etmiştir. Bu moratoryumdan sonra alacaklılar Osmanlı devletinin önemli gelir kaynaklarını kontrol edecek olan Duyun-ı Umumiye İdaresi'ni kurmuşlardır. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kontrol edeceği gelir kaynaklarından biri de tütün tarımıdır. Duyun-ı Umumiye İdaresi tütün gelirlerini daha iyi yönetmek amacıyla 1884 senesinde Viyana'dan Credit Ansalt, Berlin'den Banker Bleichröder ve Osmanlı Bankası (Şenel, 2018: 271-291) ortaklığında Reji Şirketi'ni kurmuştur. Tütün geliri Reji Şirketi, Duyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı devleti arasında pay edilecekti. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla Osmanlı'da tütün ekimi, ticareti ve imali 30 yıllığına bu şirkete tekel olarak verilmişti. Reji'nin kurulmasıyla birlikte tütün tarımında büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların nedeni Reji'nin kendi şirket çıkarı doğrultusunda tütün tarımını yönetmesiydi. Reji tütün tarımını kontrol etmek amacıyla tütün tarımına sınırlamalar getirmesi ve düşük fiyat politikası uygulaması sonucu çiftçiler, üretimlerini Reji'ye satmaktan ziyade kaçak yollarla satmayı tercih etmiştir. Bu da ülkede tütün kaçakçılığın yaygınlaşmasına neden olmuş ve Reji'nin kaçakçılıkla mücadele etmek için kurduğu kolculuk teşkilatı nedeniyle ülkede daha büyük sorunlar yaşanmıştır. On binlerce Osmanlı vatandaşı kolcular tarafından öldürülmüştür. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte dönemin basınında Reji hakkında birçok yazı görülmeye başlamıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı basınında tütün tarımı ve Reji hakkında görülen yazılar incelenmiştir. Bu yazılarda Reji'nin Osmanlı tarımına olan zararları anlatılmış ve Reji Şirketi'nin görev süresinin bitmesinin yakın olması nedeniyle bu şirketle tekrar anlaşma yapılmaması istenmiştir. Ayrıca tekel yönetimin ülkede tütün tarımını geliştirmesi için uygun bir politika olmadığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tütün, Reji Şirketi, Basın.

*Dr. Öğretim Üyesi Kenan Demir, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1508-5978

ABSTRACT: Tobacco began to be known by the discovery of the American continent and soon began production all over the world. Tobacco cultivation began in the Ottoman state in the early 17th century and spread to all regions in a short time. The end of tobacco farming in the Ottoman Empire was an important source of tobacco farming farmers, and the state began to earn significant income from tobacco farming. With the moratorium declared in 1875, the Ottoman state declared that the repayments of the borrowers that it had made could not do. After this moratorium, the buyers established the Duyun-ı Umumiye Administration, which will control the important income sources of the Ottoman state. One of the sources of income that the Duyun-ı Umumiye Administration will control is tobacco agriculture. Duyun-ı Umumiye Administration established the Reji Company in 1884 in partnership with Credit Ansalt in Vienna, Banker Bleichröder in Berlin and Ottoman Bank in order to better manage tobacco revenues. Tobacco revenue will be shared between the Reji Company, the Duyun-ı Umumiye Administration and the Ottoman state. With the establishment of the company Reji, tobacco planting, trading and manufacturing in the Ottoman Empire was monopolized by this company for 30 years. With the establishment of Reji, major problems have arisen in tobacco farming. The reason for these problems was the management of tobacco agriculture in the direction of Reji's own company. Reji chose to sell tobacco farming in an attempt to control tobacco farming and to sell off-farmers' production of illegally trafficked crops to sell to Reji. This has led to the spread of tobacco smuggling in the country and there have been bigger problems in the country due to the rescue organization that Reji has established to combat smuggling. Tens of thousands of Ottoman citizens were killed by the army. With the establishment of the Reji Company, many articles about Reji began to appear in the press of the period. In this study II. In the Ottoman press after the Constitutional Monarchy, writings about tobacco agriculture and Reji were examined. In these writings, Reji's damages to Ottoman agriculture were explained, and it was requested that the company would not be re-negotiated with the company due to the close of the term of the Reji Company. It is also emphasized that the monopoly administration is not a suitable policy for the development of tobacco agriculture in the country.

Keywords: Ottoman State, Tobacco, Reji Company, Press.

GİRİŞ

Osmanlı devletinin iktisadi verim açısından güçlü olduğu sektör ziraat sektörüdür. Ziraat olarak verimli arazilere sahip olan Osmanlı devletinde yetişen önemli ziraat ürünlerinden biri de tütün tarımıdır. Tütün ekiminin bilinmesiyle birlikte ülkede tütün tarımı görülmeye başlamış ve bu ürün ülkenin tüm bölgelerine yayılmıştır. Tütünün Osmanlı'da üretimine 17. yüzyılda başlanmış, bu yüzyıldan itibaren ülkenin önemli gelir kaynağı olmuş, çiftçilerin temel geçim kaynağı haline gelmiş ve Osmanlı devleti önemli bir tütün ihracatçısı ülke haline gelmiştir. 19. yüzyıla kadar devlet doğrudan çiftçilere irtibat kurarak onlardan dönüm başına öşür vergisi ve aynı zamanda tütün ticaretinde ise gümrük vergisi olarak tütünden önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir.

19. yüzyılda tütün gelirlerinden daha fazla istifade etmek için Duhan İdaresi kurulmuş ve bu idarenin kurulmasıyla birlikte ilk defa tütün tekeli oluşturulmaya başlanmıştır. Tütünün devletin önemli bir gelir kaynağı olması nedeniyle devlet bu servet kaynağından daha fazla istifade etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1872 senesinde özel tüccarlar tarafından kurulan bir şirkete İstanbul bölgesinin tütün tekeli verilmiştir. Sonları gelen tepkiler nedeniyle bu şirket Rüsumat Emaneti'ne devredilmiş ve tütün ziraatı serbest bırakılmıştır. 1879 senesinde ise devletin 1875 moratoryum ilanı nedeniyle Galata bankerleri borçlarına karşılık tütün tarımının gelirlerini toplamak amacıyla Rüsum-ı Sitte İdaresi kurulmuştur. İdarenin kurulmasıyla ülkedeki tütün ziraatı bu şirketin yönetimine geçmiştir. 1881 senesinde ise Osmanlı devleti 1875 senesinde ilan edilen moratoryum nedeniyle yabancı devletlerin alacakları hususunda Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır. Bu kararname ile birlikte devletin önemli gelir kaynakların bir kısmı kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından yönetilmiştir. Duyun-ı Umumiye İdaresinin yöneteceği gelir kaynaklarından biri de tütün geliridir. Bu idarenin kurulmasıyla ülkedeki tütün tarımı ve ticareti bu idare tarafından yönetilmeye başlamıştır.

Tütün Osmanlı devletinin en önemli gelir kaynağı olması nedeniyle Duyun-ı Umumiye İdaresi bu geliri doğrudan yönetmek istemiş ve bu doğrultuda 1884 senesinde Reji Şirketi'ni kurmuştur. Bu şirket Duyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı devleti, yabancı şirketler tarafından kurulan bir şirkettir. Şirketin kurulmasıyla ülkede bandrol sisteminin uyguladığı tüm bölgelerde tütün ekimi, ticareti ve imali bu şirkete devredilmiş ve bu şirketin izni olmadan ülkede tütün ekimi yasaklanmıştır. 1884 senesinde kurulan Reji şirketiyle birlikte ülkede çiftçilerle şirket arasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Reji, tütün ekimini kontrol etmek amacıyla tütün ekimini belirli bölgelerde üretmeye çalışmış ve birçok noktada çiftçilere tütün ekimi izni vermemiş, bu da çiftçilerin önemli bir gelir kaynağı olan tütün gelirinden mahrum kalmasına neden olmuştur. Şirketin tütün ekimini sınırlamasının yanında çiftçilere birçok zorluklar da yaşatmıştır. Reji'nin kurulmasıyla ülkedeki tek tütün alıcı pozisyonuna düşen Reji çiftçilere düşük fiyat politikası uygulamıştır. Ayrıca şartname gereği yerine getirmesi gereken birçok hizmeti tam olarak uygulamaması nedeniyle çiftçiler ürünlerini Reji'ye satmaktan ziyade tüccarlara satmış ve ülkede kaçakçılığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kaçakçılığın yaygınlaşmasıyla birlikte Reji kaçakçılıkla mücadele etmek için Kolculuk teşkilatını kurmuştur. Kolculuk teşkilatıyla kaçakçılar arasında büyük bir mücadele başlamış ve binlerce Osmanlı vatandaşı kolcular tarafından şiddete maruz kalmış ve öldürülmüştür.

Reji şirketinin ülkedeki tütün ekimi, ticareti ve üretimi imal etmesiyle birlikte tütün ziraatında birçok sorun ortaya çıkmış ve çiftçiler bu kurumun faaliyet-

lerinden memnun olmamışlardır. Reji şirketi ile Osmanlı tütün üreticileri arasındaki sorunlar dönemin basınında çokça görülmüştür. 1884 senesinde Reji'nin kurulmasıyla birlikte basında Reji Şirketi aleyhine birçok yazı ve haber görülmüş ve bu haber ve yazılarla Reji Şirketi'nin tütün üreticilerine zorluklar çıkarttığı ve ülkedeki tütün ekimini geliştirmekten ziyade kendi şirket kazancını düşündüğü vurgulanmıştır. Reji'nin kurulmasıyla ülkede tütün ziraatının gerilediği, Reji'nin politikaları nedeniyle ortaya çıkan kaçakçılıkla mücadele adı altında on binlerce Osmanlı vatandaşının öldüğü ve birçok bölgede çiftçilerin tütün ekimini bıraktıkları hatta yabancı ülkelere göç ettikleri yazılmıştır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet dönemi basınında ülkedeki tütün ziraatı ve Reji Şirketi hakkındaki yazılar incelenmiş, dönemin basını dikkate alınarak Reji Şirketi'nin ülkedeki tütün tarımına olan etkisi gösterilmeye çalışılmış ve ülkenin tütün ziraatı hakkında bilgiler verilmiştir.

OSMANLI'YA TÜTÜNÜN GİRİŞİ VE TÜTÜN TARIMI

Tütün Amerika'nın keşfiyle bilinmeye başlamıştır. 16. yüzyılın sonlarında Avrupa'ya kaçak olan giren tütün 1600'li yıllardan itibaren başta ilaç olarak değer kazanmış, sonra ticari meta haline gelmiştir (Erim, 2007: 34-35). 1550-1600 yılları arasında tütün dünyanın tüm bölgelerine yayılmış ve tanıtımı yapılmıştır (Yılmaz, 2007: 6). Tütünün Osmanlı devletine girişi hakkında net bir tarihte karar kılınamamasına karşın, Venedik ve İngiliz tüccarların ticaret amacıyla tütünü Osmanlı'ya getirdikleri anlaşılmaktadır (Oktar, 1992: 24). Tütün tarımının Osmanlı'daki başlangıcına ait kesin bir tarih mevcut değilse bile ilk tütün tohumlarının Rumeli taraflardan Avrupa'ya ticaret için giden tüccarlar tarafından getirilmiş, ilk tütün tarımı Yenice ve İskeçe bölgelerinde yapılmıştır (Türkiye'de, 1972: 10). Aynı zamanda, Suriye ve Lazkiye ve Trabzon bölgelerinde de ekime başlamıştır (Dıñoğlu, 2007: 19). Başta bazı hastalıklara şifa getirdiği için satılan tütün, sonra içme tüketimi olarak kullanılmaya başlamış ve hızlı bir şekilde halk tütün müptelası olmuştur (Yılmaz, 2007: 12). Tütünün ülkede kullanımının yayılmasıyla tütün hakkında haram helal tartışmaları başlamış, din adamları tütünün haram olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. Bu yasaklamaların nedeni dini değil genelde ekonomik ve sosyal nedenler idi. Tütün tarımının yapılmaya başlandığı arazilerin devletin zorunlu ihtiyaçların karşılandığı ürünlerin aleyhine yapılması ve İstanbul'da tütünden kaynaklanan yaygınları görülmesiydi (Ünal, 2007: 17). Osmanlı'da tütünle ilgili ilk yasaklamalar Sultan I. Ahmet ve Genç Osman döneminde görülmüş, IV. Murat döneminde ise en şiddetli uygulamalar gerçekleşmiştir (Gözcü-Çakmak, 2014: 220). Bu yasaklamalar tütün tüketimini azaltmamış, sadece kullanma alışkanlıklarını değiştirmiştir (Dıñoğlu, 2007: 19). Tütün yasağının 1646 senesinde verilen fetvayla kaldırılmasından sonra ülkede tütün tarımı 17. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir şekilde

yaygınlaşmıştır (Oktar, 1992: 27). Zamanla Makedonya, Suriye, Karadeniz ve Ege bölgelerinde üretimine başlanan tütün devletin önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş, devlet tütünden hem çiftçiden dönüm başına 2,5 kuruş öşür hem de tüccardan gümrük vergisi olmak üzere iki defa vergi almıştır (Gözcü-Çakmak, 2014: 221). Osmanlı'da üretilen tütünler, çiftçinin mahareti ve iklim ve toprak şartlarının uygunluğu nedeniyle kaliteli olması sonucu tütün ithali durmuş ve sonra ülke bir tütün ihracatçısı haline gelmiştir (Türkiye'de, 1972: 11). 1850'lerden sonra tütün tarımı Anadolu'nun çoğu bölgesinde üretilmeye başlamış, Trabzon vilayeti fazla tütün üreten bölge olmuş, Samsun ve Bafra da önemli tütün merkezi haline gelmiştir (Dıñoırođlu, 2012: 394). Halep ve İzmir limanları ile Rumeli bölgesinde önemli miktarda tütün ihraç edilmiş, tütün Osmanlı dış ticaret açığını azaltan önemli bir ürün olmuştur (Dıñoırođlu, 2007: 21).

1861 senesinde Avrupa devletleri ile yapılan ticaret anlaşması neticesi ülkeye tütün ithali yasaklanmış, 1862 senesinde tütünün emaneten işletilmesi hakkında bir nizamname çıkarılmış, tütün gelirlerini yönetmek amacıyla Duhan İdaresi kurulmuştur (Ünal, 2007: 22). Çıkarılan nizamnameye göre ise tütünün kıyyesinden 12 kuruş müruriye vergisi alınmıştır (Ösen, 2016: 1256). Bu vergi alımı kurumsal anlamda olmasa bile Osmanlı'da ilk tütün tekelin başlangıcı olarak ifade edilebilir. Burada amaç devletin vergi gelirlerini artırmaktı (Dıñoırođlu, 2007: 23). 1872 senesinde İstanbul ve çevre bölgelerindeki tütün inhisarını 100.000 altın karşılığında beş sene müddetle Kristaki ve Zarifi adlı iki bankere verilmiş, anlaşma neticesi bu şirket İstanbul'a gelen tütünlerin tek alıcısı olan inhisar şirketi olmuştur. Şirketin kötü yönetimi ve halktan gelen tepkiler sonucu şirket kısa sürede lağvedilmiştir (Kazgan, 1984: 1048-1049). Bu doğrultuda özel tütün tekeli Rüsumat Emanetine bağlanmış (Öztürk-Keskin, 2011: 137). 1873 senesinde çıkarılan bir kanunla tütün ziraatı serbest bırakılmış, miktarı, satışı, fabrikalardaki üretimi belirli esaslara bağlanmış ve her kıyye tütüne üç kuruş müruriye vergisi konulmuştur. Ülkede bandrol sistemi uygulanmaya başlamıştır (Karaca, 2007: 59). 1879 senesinde Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri ile görüşmeler yapan bürokratlar Osmanlı'nın ödeyemediği borçların karşılığı olarak tütün vergisi dahil bazı gelirlerin toplaması amacıyla kurulan Rüsumu-i Sitte idaresine vermiştir (Genç-Oktar, 2014: 248).

REJİ İDARESİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilen tütün gelirleri 1883 senesinde bir anlaşmayla Avusturyalı Anstald kredi grubu, Berlin'den banker S. Bleichoreder ve grubu ile Osmanlı Bankası ve ortaklarının katılımıyla kurulan Reji'ye verilmiştir. Reji yönetimi ise Osmanlı Bankası müdürü Emil Deveaux'a bırakılmış, şirket 1884 senesinde faaliyete geçmiştir (Er-

doğan, 2014: 202-203). Reji, Osmanlı devletinde daha önce bandrol yönteminin uygulandığı bölgelerde, ülkede tütün üretim, alım-satım, depolama, işletme ve ayrıca sigara imali ve satış aşamalarını Osmanlı devleti adına 30 sene boyunca gerçekleştirme yetkisi doğrultusunda kurulmuştur (Oktar 1992: 44). Osmanlı devleti ülkede üretilen tütünlerden öşür vergisi dışında vergi almayacağını garanti etmiş ve öşür vergisini de Reji ambarlarında tahsil etmiştir (Öztürk-Keskin, 2011: 139). Reji'nin yönetimi beşi İstanbul'da bulunmak üzere 10 ila 12 üyeden oluşmuştur (Oktar, 1992: 49). Şirketin sermayesi başlangıçta 200.000 paya bölünmüş 500 franklık hisse senetleri olarak 100 milyon franktır (4.400.000 lira). Bu miktarın yarısı hemen ödenmiştir (Oktar, 1999: 460).

Reji, sözleşme gereği tütün inhisarı imtiyazı karşılığı olarak Duyun-ı Umumiye İdaresine senede 750.000 Osmanlı lirası ödemeyi ve sermayesine %8 faiz ödemesi gerçekleştirdikten sonra artakalan karı Osmanlı devleti, Duyun-ı Umumiye İdaresi ve şirket ortakları arasında sözleşmeye göre belirlenen oranlarda taksim etmeyi kabul etmiştir (Autheman, 2002: 109). Şirketle ilgili yaşanacak ticari ve adli anlaşmazlıkların çözümü Osmanlı mahkemelerinde gerçekleştireceği sözleşmede belirtilmiştir (Oktar, 1999: 460). Sözleşmenin imzalamasından sonra üretici ile Reji arasındaki hak ve yükümlülükleri belirleyen kırk üç maddelik bir nizamname yayımlanmıştır (Öztürk-Keskin, 2011: 141). Reji, 1884 senesinde İstanbul ve İzmir olmak üzere başlangıçta iki fabrika kurmuş, tüketim arttıkça Samsun, Adana, Şam ve Halep'de küçük ölçekli fabrikalar işletmiştir (Eldem, 1994: 77). Hükümet şirketin işlerini denetlemek için bir komiser görevlendirecek ve maaşı şirket tarafından karşılanacaktı. Ayrıca devlet Reji'nin fabrika ve satış mağazalarını denetlemek isterse maaşı kendisini ödeyeceği müfettişler görevlendirecekti (Keskinkılıç, 1999: 152). Şartname gereği ülke içerisinde tüketilecek tüm tütün mamullerini Reji üretecekti, şirket kurulduktan sonra devlet başka kişilere tütün ruhsatı vermeyecekti (Keskinkılıç, 1999: 154). Reji'nin fabrikalarının ihtiyacını karşılamak amacıyla iç ve dış tütün ticaretine kısıtlamalar konulması ve dış ticaretin Reji denetiminde yapılması tüccarları zor durumda bırakmıştır. Reji, üreticiden aldığı tütünü işlenmiş olarak Rusya, İtalya ve İngiltere pazarlarına ihraç etmiştir (Edinsel-Erler, 2011: 239). Reji, imtiyaz süresi 1913 senesinde hükümet ile yapılan bir anlaşma sonucu 15 sene daha uzatılmış ve şirket 1928 senesine kadar tekel hakkını korumuştur (Kazgan, 1985: 710).

Reji'nin kurulmasıyla birlikte çiftçiler tütün ekimini ancak Reji'den izin aldıktan sonra gerçekleştirecek ve ürettiği tütünü Reji depolarına teslim edecekti. Depodaki ürünleri çiftçiler ya Reji'ye yada ihraç edecek tüccarlara satmakta serbesttiler (Morawitz, 1978: 232). Tütün ekiminin Reji'ye inhisar olarak verilmesinden sonra ülkede tütün üreticilerini kaygılandırmış birçok üretici tütün ziraatından

vazgeçme noktasına gelmiştir (Autheman, 2002: 110). Reji kişisel tüketim ve komşulara satma amacıyla yapılan üretimi ortadan kaldırmak amacıyla yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekimini şartname gereği yasak edilmesini sağlamış ve tütün ekincileri bu yasağı kaldırılması için devlete başvuru yapmış ve şirketi bu konuda şikayet etmişlerdir (Dığıroğlu, 2014: 237). Reji, şartname gereği tütün üreticilerine tahmini tütün değeri %50'si oranda faizsiz krediyi temin etmek zorunda olmasına karşın bu konuda istekli davranmamış, tütün üreticilerin bu konudaki taleplerinin çoğunu yerine getirmemiş ve tütün üreticilerin mağdur olmasına neden olmuştur (Dığıroğlu, 2014: 240-241).

Reji'nin ana sorunu kaçakçılıktı. Kaçakçılığın ülke genelinde büyük oranda yaşamasının nedeni önceki dönemde devletin üreticilere ekim özgürlüğü tanıması olarak görülmüş, Reji, üreticilerin ekeceği asgari alanı belirleyen bir yönetmeliğı hükümete onaylatmaya çalışmış ve devlet bu yönetmeliğı 1887 senesinde onaylamıştır. Yönetmelikteki ana amaç üretimi küçük işletmelerden büyük işletmelere sevk etmek ve bu doğrultuda üretimi denetlemektir (Autheman, 2002: 110). Reji'nin yaşadığı bir diğeri önemli sorun da nizamname gereği idarenin sorumlu olduğı bölgelerde ancak şirketin izniyle tütün ekiminin gerçekleşmekteydi. İzin verilmeyen yerlerdeki tütün ekimine devletin müdahale etmesi için sürekli hükümete başvuruyordu (Genç-Oktar, 2014: 253). Reji'nin Selanik, Aydın, Edirne, Hudavendigar ve Trabzon gibi birçok vilayette tütün ekim ruhsatı vermediğı için şikayetler oluyordu. Bazı bölgelerde çiftçiler yedi sekiz sene tütün üretimi yapamamaktaydı. Karadeniz bölgesinde birçok çiftçi Reji'nin politikaları nedeniyle yabancı memleketlere gitmekteydi (Dığıroğlu, 2012: 396). Reji'nin ülkede tütün üretimini azaltmak istediğı bölgelerde düşük fiyat verme politikasını sıklıkla kullanmış ve bu doğrultuda Sadarete birçok şikâyet gelmiş, yapılan şikayetlerin bir kısmı üretici lehine sonuçlanmış (Temel, 2001: 6). Reji, tütün üreticileri için depolama görevini de üstlenmesine karşın yeteri kadar ambar inşa etmediğı için çiftçiler Reji'yi devlete sürekli şikâyet etmişlerdi (Erdoğan, 2014: 206). Reji ülkede tütün ekiminin gelişmesini ve kalitesini artırmak gibi teşvik edici politikalarda bulunmamıştır (Mutluçağ, 1967: 35).

Reji'nin yönetimi altında ülke dahilinde tütün tüketimi artmasına karşın kişi başına tütün tüketimi düşük seviyede olmuştur. 1885'te toplam tütün tüketimi 5.380 ton iken 1913'te bu miktar 7.290 tona çıkmış; kişi başı tütün tüketimi ise 1885'te 256 kg iken 1913'te bu miktar 351 kg'a yükselmiştir (Eldem, 1994: 77). Reji yönetimi altında tütün ihracatı 1885'te 11.9 ton iken miktar 1913'te 23.2 tona yükselmiştir (Eldem, 1994: 79). Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin hazırladığı istatistiklere göre şirketin fabrikalarında çalışan çocukların maaşları sadece iki kuruş olup ve fabrika çalışma koşulları kötüydü (Günaydın, 2009: 110).

Reji'nin uyguladığı tütün politikaları ülkenin üretimi artırmak ziyade kendi karını maksimize etmeyi amaçlaması ülkede kısa sürede büyük anlaşmazlıkların yaşamasına sebep olmuştur. Reji'nin özellikle tütün ziraatını sınırlandırması, düşük fiyat politikası, depo eksikliği ve üreticilere karşı kötü davranılması sonucu tütün üreticilerini kaçakçılığa sevk etmiştir (Akpınar, 1999: 608). Çiftçiler gelir kaybına uğramamak ve zarar etmemek amacıyla tütünlerini kaçakçılara satmayı tercih etmekteydi (Quataert, 1984: 76). Reji ile halk arasında yaşanan sorunlar zaman içerisinde çözülmek yerine gittikçe artmış, Reji'nin çiftçiden üretimi düşük fiyatla almak için bölge tüccarlarıyla anlaşmış, bu da çiftçilerin şikayetlerinin artmasına neden olmuştur (Ösen, 2016: 1258). Reji müfettişi Nuri Bey'in yazmış olduğu rapora göre kaçak tütün miktarı 12-13 milyon kg kadardır. Şartname gereği ülkede üretilen tüm tütünü almaya zorunlu olan Reji'nin bunu toplamaya gücü yetmeyince tütün ziraatını gerçekleştiren çiftçilerin yüksek fiyat veren kaçakçıları tercih ettiği belirtilmekteydi (Ösen, 2015: 54). Reji, kaçak tütün ticaretini engellemek amacıyla devletin tütün ekilen tüm bölgelerinde kolculuk teşkilatı kurmuştur. Bu kuruluşun amacı kaçakçılığı ortadan kaldırmak ve şirket gelirlerini artırmaktı (Gökdemir, 1999: 51). Şirket kaçakçılığın artmasıyla kolcu adıyla birçok kişiyi istihdam etmiş, Reji'nin istihdam ettiği kolcu sayısı 1887'de 3.617 iken bu sayı her sene artmış 1899'da 6.533 kişi olmuştur (Gökdemir, 1999: 52). Reji'nin kurduğu kolculuk teşkilatı şirketin maliyetlerinin artmasına neden olmuş, 1901'de 229.916, 1903'te 253.541 ve 1904'te 258.000 lira bu teşkilat için harcanmıştır (Oktar, 2007: 51). Reji'nin faaliyetlerine karşı tütün kaçakçılığı zamanla teşkilatlı bir organizasyon haline gelmiş, halk tarafından bu iş organize olarak yürütülmüştür (Akpınar, 2002: 307). 1896'da Reji'nin toplam tütün satış geliri 8 milyon kg değerinde iken kaçan tütün değeri 10 milyon kilogramdı (Quataert, 1987: 29). 1901 senesine kadar gerek kolculardan gerekse de halktan çatışmalarda ölenlerin sayısının 20.000'i aşmıştır (Mutluçağ, 1967: 35). Kaçakçılık riskli bir iş olmasına karşın karlı olması nedeniyle her kesimden insanlar bu işe müdahil olmuş, devlet memurları bile kaçakçılığı önlemede isteksiz davranmıştır (Akpınar, 2002: 307).

Reji, Osmanlı devletinin 100.000 lira gelir getiren önemli gelir kaynağına ege-men olmuş ve bu kaynağı işletmek amacıyla büyük bir teşkilat haline gelmiştir. 1887'de 239.000 lira gelir kazanan ve 5.602 personel çalıştıran bir kurum haline gelmiş, 12 sene sonra geliri %45, personeli ise %57 artmış, toplam 8.814 çalışana ve 364.860 lira kazanca sahip olmuştur (Quataert, 1984: 72). Reji'nin karları 1900'de 280.000 liradan 1903'te 418.000 liraya 1907'de ise 514.000 liraya yükselmişti. Şirketin açıkladığı resmi kar oranları 1898-1899 arasında %5 iken 1905'e kadar %8 ila 9,5'a 1907'de ise %12'ye yükselmişti (Quataert, 1984: 82). Reji, halkın bir kısmı için yeni iş olanakları yaratmasına karşın tütün üretimi ve ticaretiyle uğraşan kişilerin geçim kaynaklarından mahrum olmasına ne-

den olmuştur (Öztürk-Keskin, 2013: 96). Reji, şehirlerde istihdam ettiği personel sayının artması sonucu kent içerisinde zamanla kentlerin görünümünü değiştirmiş, şehirlerde lüks oteller, saat kulesi ve spor tesisleri gibi yapılar yapılmıştır (Öztürk-Keskin, 2013: 107). II. Meşrutiyet sonrası uygulanan milli iktisat politikaları sonucu ülkede dikkat çeken yabancı şirketlerinden biri de Reji olmuştur. Meclis-i Mebusan'da birçok vekil bu konuyu dillendirmiş ve Reji'nin ortadan kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur (Akpınar, 1999: 608-610).

II. MEŞRUTİYET BASININA GÖRE TÜTÜN TARIMI VE REJİ İDARESİ

Osmanlı tarımının ve ticaretinin en önemli ürünü olan tütün gelirleri, 1879 senesinde Osmanlı devletinin borçlarına karşı yönetimi özerk olan Rüsum-ı Sitte'ye verilmiş, sonra da tütün gelirleri 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmiştir. Duyun-ı Umumiye İdaresi bu geliri özerk kurum tarafından yönetilmesine karar verdikten sonra tütün gelirlerinin yönetimini tekel yöntemiyle Reji Şirketine verilmiştir. Reji'nin kurulmasının ilk günlerinden itibaren şirket hakkında basında birçok yazı görülmüştür. Yayımlanan yazıların çoğunluğu Reji'nin kötü yönetimden kaynaklanan sorunların dillendirilmesi ve şirketin tütün tarımına ve çiftçisine zarar vermesidir. Reji'nin kurulması sonrası basındaki tepkiler ayrı bir çalışma konusu olduğundan bu çalışmada II. Meşrutiyet sonrası basında görülen yazılar değerlendirilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası ülkede görülen milli iktisat siyaseti anlayışıyla ekonomi yönetilmeye başladığından devrin gazeteleri ülkede en etkin yabancı sermaye kurumu olan Reji sorununa önem vermiş, şirketin tütün tarımına verdiği zararlar anlatılmış ve devletin tütün gelirinden yeterince istifade etmediği bildirilmiştir.

Basında görülen ilk yazı "Tütün Ticareti" başlıklı makaledir. Yazıda, Rume- li'nin Selanik, Serez, Yenice, Karasu, İskeçe, Kavala, Drama, Dubnice ve Üsküp kasabalarıyla Anadolu'nun Bafra, Samsun, Sinop, Alaçam, Manisa, Bergama, Milas, Ödemiş, Denizli, Söke, Ayasluğ bölgelerinde tütün yetiştirdiği ifade edilmiştir. Milyonlarca tütünün ecnebi ülkelerine ihraç olunduğu, tütün ziraatı nedeniyle çiftçilerin, üretimi nedeniyle de işçilerin ihtiyaçlarını tütünden karşıladıkları bildirilmiştir. Piyasanın tütün çiftçilerin yüzlerini güldürecek bir durumda olduğu, 1903 senesinde beri yaşanan buhranın artık bittiği, 1903 senesinden itibaren fazla üretimden dolayı fiyatların düştüğü ve bu nedenle tütün ziraatı ile iştigal edenlerin büyük bir sıkıntı çektiği belirtilmiştir. 1907 senesinde Aydın vilayetinin mahsulünün orta derecede olduğundan tütünlerin fiyatının değerinde satılacağı ifade edilmiş, Yunanistan'da üretilen tütünün bu sene ancak yarısı üretildiğinden Amerika, Mısır, Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi ülkelerin ihtiyaçlarını İzmir'den karşılayacakları belirtilmiştir. Şimdiye kadar Amerikan tacirlerin 150 bin kıyye, Almanya, Rusya ve Avus-

turya-Macaristan tacirlerin de 150 bin kıyye tütün satın aldıkları belirtilmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907-a: 361-363).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Tütün İhracatı" başlıklı makalede yazar, Osmanlı tütünlerinin en önemli pazarın Mısır olduğunu, burada tüketilen 6 milyon kg tütünün 3-4 milyon kg'ın Osmanlı'dan ihraç edildiğini ifade etmiştir. Mısır pazarında Yunan tütünlerinin rekabetinin günden güne şiddetlendiğini ve Mısır'ın tütün ticaretini ellerine geçirmek için çok çaba sarf ettiklerini belirtmiştir. Osmanlı tütünlerinin Mısır'a ihracında hükümetin ihraç rüsumu aldığını ve ama Yunanistan'ın tütünlerden hiçbir ihraç rüsumu almaması nedeniyle Yunan tütünleriyle rekabet edilemediğini ifade etmiştir. Osmanlı tütünlerinin Yunan tütünlerine göre iyi olmasına karşın kıyyesinden üç kuruş alınması ile Yunan tütünlerinin piyasada ucuz satıldığını ve Türk tütünlerinin Yunan tütünleri ile ucuzlukta rekabet edemediğini bildirmiştir. Reji'nin aldığı üç kuruşluk ihraç rüsumunun kaldırılmasının gerekli olduğunu, Reji'nin bunu lağvettiği takdirde Osmanlı tütünlerin tüketiminin artacağını belirtmiş, bu doğrultuda hem Reji'nin hem de müşterek el menfa hasebiyle Osmanlı maliyesinin de kazanacağını dile getirmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907-b: 457-458).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Tütüncülük" başlıklı makalede yazar tütünün Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında yettiğini ve Reji gibi müstebit bir idarenin altında olmasına karşın ülkede tütünden çok kar elde edildiğini açıklamıştır. Reji'nin, tütün ekmek isteyen çiftçiye ezdiğini, ruhsat vermek ve satın almak hususunda bin türlü müşkülât göstermesine karşın tütün hâsılatı olarak her sene ülkeye giren paraların milyonları bulduğunu ifade etmiştir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafından Osmanlı tütünlerine rağbet gösterildiğini, her sene İzmir ve Selanik'ten Amerika ve Almanya'ya birçok tütünün sevk edildiğini belirtmiştir. Avrupa ve Amerika'nın hariçten gelen tütünlere ağır gümrük resmi koyduğunu ve Reji'nin de ihraç edilecek tütünden kilo başına 3,5 kuruş reftiye namıyla bir vergi aldığı halde yine tütün ziraatından kar çıkarttığını belirtmiştir. Tütünlerin ekilip dikilmesine dikkat edilirse tütün gelirinin 5-10 misli artacağını ve ayrıca Reji'nin 3-4 sene sonra ortadan kalkması ile çiftçilerin özgür bir ortamda ekim faaliyetleri uğraşacağından tütün ziraatında ülkenin büyük kazanç sağlayacağını vurgulamıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908-b: 321-326).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Tütün Ziraatı ve Reji Meselesi" başlıklı makalede yazar, ülkenin önemli ziraat ürünlerden birinin tütün olmasına karşın bu mahsulden yeterli şekilde istifade edilemediğini belirtmiştir. Avrupa ve Amerikalıların Osmanlı tütünlerine rağbet ettikleri halde Osmanlı'nın bu ticari muamelattan yeteri kadar kar elde edemediğini bildirmiş ve bunun

sebebini ise Reji gibi dehşetli bir hırsızın ve imtiyazlı bir caninin bulunmasını göstermiştir. Reji'nin ülkeye ettiği zararların haddi hesabının olmadığı, Reji'nin milletin canına, malına, namus ve ahlakı olmak üzere zararların üç noktadan inceleneceğini belirtmiştir. Birinci olarak 24 seneden beri ülkede kolcu ve kaçakçı çatışmalarından doksan bin kişinin ölümüne, yüz binlerce kişinin sakat kalmasına ve soğuklardan hasta olmasına sebep olduğunu; ikinci olarak vatandaşların Reji altında vatan aleyhine çalıştırıldığını ve vatani duygularının köreltildiğini; üçüncü olarak da milletin paralarını gasp ettiğini ve sözleşmeyi bahane ederek çiftçinin çalışma hürriyetini sınırlandırdığını ifade etmiştir. Reji'nin çiftçilere ruhsatname vermemek için bin bir müşkülât çıkardığını, çiftçilerin canlarını burnundan getirdiğini, buradan da bir bahane bulamazsa çiftçilerin ilk kayıt ile ikinci kayıt arasında fark var bahanesiyle çiftçiye mahkemeye sürükleyip çiftçinin ceza almasını sağladığını dile getirmiştir. Reji'nin tütün alım zamanında ise adidir diye tütüne otuz para verdiğini, çiftçi razı olursa aldığını, olmazsa çiftçinin malı yaramaz diye yaktığını bildirmiştir. Ucuz fiyatlarla gasp ettiği tütünü tüketicilere sattığını, kıyyesini otuz paraya aldığı tütünü piyasada yüz veya iki yüz kuruşa sattığını belirtmiştir. Reji'nin sene sonu bütçesindeki 2,5 milyon liralık hâsılatı devlete 60 bin lira verdiğini diğer miktarını ne olduğunun hesabının bilinmediğini aktarmıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908-a: 274-276).

Tatbikat'ta "Müjde" başlıklı makalede Ahmet Şemseddin, Reji'nin müddetinin üç sene sonra son bulacağını şartnamede bazı müşkül kayıtların olduğunu Reji'nin bir daha imtiyazı almaması için bazı çalışmalarının yapılmasını istemiştir. Şartnamenin 9. maddesinde imtiyaz süresinin bitiminin bir sene evveline kadar taraflar arasında anlaşma sağlanırsa imtiyaz süresinin aynı süre ile devam etmesi sağlanacağı, tütün inhisarını almak isteyen bir şirket başvuru Reji'ye öncelik tanınacağı belirtildiğini ifade etmiştir. Reji'nin çıkarlarını otuz sene önceden düşündüğünü devletin de üç sene evvelden başlayarak bundan sonraki tütün politikasını belirlemek için gerekli hazırlıkları yapmasını istemiştir (Ahmet Şemseddin, 1909: 1-7).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Tütün Ticaret ve Ziraatının İnhisarı ve Serbest-i Ziraat ve Ticaretimizin Maruz Olduğu Büyük Tehlikeler" başlıklı makalede yazar, ülkenin ziraat ve ticaretinde büyük bir mevki işkâl eden tütün mahsulünün iki sene sonra Reji'nin esaretinden kurtularak serbest kalacağını ve herkesin istediği yerde dilediği kadar tütün ekerek hâsılatını değer fiyatıyla arzu ettiği kimselere satmaya muvaffak olacağını ifade etmiştir. Maalesef tütün ziraatının dâhili ve harici ticarete iki ecnebi kumpanyasının esaretine düşmek ihtimali bulunduğunu belirtmiştir. 26 seneden beri hükümetin de desteğiyle halkın kanını emen ve altmış bin gencin ölümüne sebep olan Reji'nin Duyun-u

Umumiye İdaresini kullanarak imtiyaz süresini uzatmak için çabaladığını dile getirmiştir. Geçenlerde tütün çiftçisi, Duyun-u Umumiye memurları ve birkaç tüccarın öncülüğünde Maliye Nezareti'nde teşekkül eden tütün komisyon azalarından bir kısmının tütün ziraat ve ticaretin serbest olması ve devletin bandrol usulünü kullanması taraftarı olduğunu, bir kısmının da inhisar usulünün ıslah edilerek tekrardan tatbikini arzu ettiğini, çoğunluğunun inhisar usulünün uygulanması taraftarı olduklarını açıklamıştır. Tekelin uygulanmasını isteyen Reji'nin tekrardan imtiyazı ele geçirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tütün ticaretini inhisar altına almak isteyen Amerika kumpanyası olduğunu ve bu kumpanyanın tütünün ihracat ticaretini tekeli altına alıp rekabeti ortadan kaldırmak ve çiftçilerin elinde olan mahsulü yok pahasına alarak çiftçileri zor durumda bırakmak gayesinde olduğunu açıklamıştır (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1910: 33-35).

İştirak'ta "Bir Şirketin Yirmi Altı Senelik Hayatı: Reji Mukavelenamesini Tecdid Etmeli" başlıklı makalede A. Emrad, Reji'nin hazine yararını sağlamak amacıyla elde ettiği tütün inhisarıyla hem üretici hem de tüketici sınıfını soyduğunu bildirmiştir. Evvela ziraat ekimi ve tütün zanaatını gerilemesine neden olduğunu, ikinci olarak halkın Reji mahsulünü yüksek fiyatla satın almaya zorlayarak kendisine haksız kazanç temin eylediğini belirtmiştir. Reji'nin 26 senelik yönetimi sayesinde ülkede tütün ziraatın mahvolduğunu ve ihracatın da hiç mesabesine geldiğini bildirmiştir. Ecnebi sermayedarlarından oluşan Reji'nin halkın say ve gayretinin semeresini emerek semizlendiğini ve Reji'nin çiftçinin kazancını gasp ettiği gibi ziraatçıların en önemli geçim kaynağı olan tütün ziraatını mahvettiğini bildirmiştir. Reji'nin kaçakçılığa engel olmak amacıyla nice insanların hayatlarını söndürdüğünü büyük zulümler yaptığını belirtmiştir. Reji'nin sözleşme şartlarına riayet etmediğini hem hazineyi hem de ahaliyi gasp ederek elde ettiği milyonları ecnebi sermayedarların servet kazanmalarına çalıştığını vurgulamıştır. Bundan sonra Reji'nin mevcudiyetinin temin edilmemesi gerektiğini, senelerden beri rencipere gösterdiği felaketlerin son bulmasını dile getirmiştir (A. Emrad, 1910: 90-92).

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde "Müjde! Reji'nin Defteri Dürülüyor" başlıklı makalede yazar, yakında Reji'nin imtiyaz süresinin dolacağını ve hükümetin bundan sonraki süreçte yeni politika belirlemek için çalışmalar yaptığını anlatmıştır. Hükümetin Reji'nin imtiyaz süresinin uzatılmasını düşünmemekle beraber tütün gelirlerin düşmesi ihtimallerine karşı eski bandrol usulünü de kabul etmeyip Fransa'da olduğu gibi bir hükümet rejisi kurma teşebbüsünde olduğunu belirtmiştir. Tütün ziraatı ve ticaretinin müşkülât ve zararların şirket rejisinden aşağı kalmayan hükümet rejisinin önünü almak için bu hafta içinde bandrol usulü lehinde mecliste biri doksan mebus diğeri yetmiş bir

mebus imzasıyla iki tavrın verildiğini ifade etmiştir. İnhisar usulün serbest ziraat ve ticareti sınırlandırarak birçok esnaf ve tüccarı ortadan kaldırıp rekabeti ortadan kaldırdığından ret olunması gerektiğini vurgulamıştır. Hükümetin paraya ihtiyacından dolayı inhisar usulünün bazı şartlarda uygun olsa bile Osmanlı gibi ziraat, ticaret ve sanayinin ilerlemesine müsait olan yerlerde her zaman zararlı olduğunu bildirmiştir. Ülke için hem tütün ziraatı ve ticaretinin serbestçe işletilmesine yol açacak hem de hükümetin gelirini artıracak bandrol usulünün uygun olduğunu dile getirmiştir. Bandrol yöntemi uygulanırsa devlet gelirlerinin düşeceği söylenilmesine karşın iki üç sene zarfında tütün gelirlerin 3-4 milyon liraya çıkacağını istatistiklerle ispat edildiğini belirtmiştir. Reji'nin net karı dikkate alınırsa tütün ziraat ve ticareti serbest bırakıldıktan sonra hükümet gelirinin artacağını ifade etmiştir (*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1911: 289-290).

Ekinci'de "Tarık-i Terakkiye Doğru" başlıklı makalede M. Rıfat Bey, tütün üreticilerin sorunlarını anlatmıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde tütün ekildiğini ve halkın çoğunluğunun tütünle uğraştığını bildirmiştir. İnhisar imtiyazı alan Reji'nin tütün üreticilerine birçok müşkülât gösterip üreticileri usandırdığını vurgulamıştır. Şirketin elde ettiği imtiyazla köylünün ürününün Reji'ye teslim edilmesi hususunda, sekiz on saatlik mesafelere götürmeye mecbur tutulduğunu ayrıca nakliyatın kışa denk gelmesi sonucu köylünün zorluk gördüğünü dile getirmiştir. Tütün fidanlarını alımında Reji memurlarının zorluk çıkarttığını ve ürünlerin kötü denilip alınmamaya çalışıldığını ve köylüye daha farklı zorlukların çıkartıldığını belirtmiştir. Üreticinin bin bir yalvarmalarla ürünü Reji'ye teslim ettiğini ve buna karşın eline geçen paranın üretim masraflarını karşılayamadığını bildirmiştir. Reji'nin fenalıklarının bununla kalmadığını üreticiden düşük fiyatlarla aldığı tütünleri beş altı kat fiyatla piyasada tütün eken üreticilere tekrar sattığını belirtmiştir. Bu durumun Anadolu'nun tütün ekiminin yaygın yapıldığı Bartın, Çarşamba ve Perşembe gibi bölgelerde çokça görüldüğünü ifade etmiştir (M. Rıfat, 1913: 25-26).

Toprak'ta "Tütün Meselesi" başlıklı makalede Ethem Nejat, tütünün Reji'ye tekrar ihale etmek veya bandrol usulünü uygulamak meselelerinin ülkede hayli bir zamandan beri konuşulduğunu ve bazı çiftçilerin gerek Reji gerek bandrol aleyhinde olduklarını belirtmiştir. Çiftçinin malını dilediği gibi satmayı arzu ettiğini ama hükümetlerinin de gelir kaynaklarını artırmak için bu gibi ürünlere ağır vergiler koymak arzusunda olduğunu vurgulamıştır. Avrupa'da tütün vergilerin 1. Hükümet inhisarıyla, 2. Şirket inhisarıyla. 3. Bandrol usulü ile. 4. Gümrük vasıtasıyla. 5. Arazi üzerinden gibi yöntemlerle alındığını belirtmiş, sonra sırasıyla bunları açıklamıştır. Fransa, İtalya ve Avusturya gibi hükümetlerin tütünü bizzat inhisarı altına aldığını ve İspanya, Osmanlı

gibi devletlerin ise bu işi şirketlere bıraktığını belirtmiştir. Bu ülkelerde inhisar yönteminin ziraatın gerilemesine sebep verdiğini vurgulamıştır. Ülkede kaliteli tütün yetiştirildiği ve talebin artmasına karşın gerekli verimin alınamadığını bildirmiştir. Hükümet inhisarının sadece bugünün varidatını düşünmekten ziyade ülke geleceğini düşündüğünden bu tarz inhisarın tüccarı ve ziraatı pek ezmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak şirketlerin müddeti inhisar zarfında fazla kazanmak için çeşitli çirkinlikler sergileyeceklerini ve genel olarak inhisar usulün iyi olmadığını ve karşı olduğunu belirtmiştir. Gümrük vasıtasıyla vergi alımının ancak dışarıdan gelen tütün için vergi alan ve içeride üretimi serbest bırakan ülkelerde uygulandığını ifade etmiştir. İngiltere, Belçika, İsviçre gibi içeride tütün yetiştirmeyen ülkelerin yapacağı yegâne usulün bu olduğunu, Osmanlı için bu usulün uygulanmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bandrol usulün Amerika'da uygulandığını ve senevî 464 milyon tütün üreten bir memleket olmasına karşın içerideki üretime bedel tütünün hariçten tedarik edildiğini bildirmiştir. Ülkede vaktiyle bandrol sisteminin iki farklı uygulaması olduğunu ve bunlardan ilkinin mürur vergisi diğerinin tamamen bandrol vergisi olduğunu vurgulamıştır. Bu yöntemde tütünü herkesin ekebileceğini sadece tütün toplandığı zaman hükümetin her kıyyede üç kuruş mürur resmi aldığını ve her şahsın tütün ve sigara fabrikası açma yetkisi olduğunu ifade etmiştir. Hükümetin bandrol usulünü iyice tatbik edemediğini, yeterli kadar uzman memura sahip olmaması ve düzenli bir teşkilat yapısı oluşturamaması yüzünden bu usulün uygulanmasından vazgeçip inhisar usulünü kabul ettiğini belirtmiştir. Arazi üzerinde tütün vergisi alımının Almanya'da uygulandığını, bu usulün iyi bir yöntem olduğunu, hükümetlerin arazi üzerinden gelirlerini emin surette alabileceğini ve Rumeli'de uygulanan yöntemin bunun aynısı olduğunu belirtmiştir. Bu uygulamanın çiftçiye ağır geleceğini ifade etmiş, mahsul üzerinden resim alınmakla hükümet için ambar, nakliye, satmak ve muhafaza gibi ek masrafları ortadan kaldıracığı açısından yararlı olduğunu belirtmiştir (Ethem Nejad, 1913-b: 124-126). Tütünden vergi alınırken üç önemli şeye dikkat edilmesi gerektiğini belirterek bunları açıklamıştır. Birincisi üretim miktarını çoğaltmak, ikincisi tütün üretiminden çiftçinin cebine daha fazla para girmesini sağlamak, üçüncüsü fazla gelir elde etmek olması gerektiğini ifade etmiştir. Refahın sürdürülmesi için üretimde değerin artırılması gerektiğinden ülkede bandrol ve arazi üzerinden vergi almak yöntemlerinden birisinin uygulamasının mümkün olabileceğini ve hangisinin daha faydalı olacağını ise gerekli araştırmaların yapılmasından sonra anlatacağını ifade etmiştir (Ethem Nejad, 1913-b: 126-127).

Toprak'ın 12. sayısında "Rejinin Müthiş Bir Belası ve Ziraatçılarımız" başlıklı makalede Erdoğan, otuz senedir Reji'nin ağır boyunduruğu altında ziraatçıların zor günler geçirdiğini, tütün inhisarı yüzünden elli bin kişinin öldüğünü,

yüz binlerce kişinin sakat kaldığını belirtmiştir. Ayrıca bir kısım ziraatçının Samsun bölgesinden Kafkaslara göç ettiklerini ve Rusya'nın bunlara himaye ve destek vererek bu kişilerin Rusya'nın tütüncülükte ilerlemesine hizmet ettiklerini ifade etmiştir. Otuz yıllık zulümlerin bilinmesine karşı on beş sene daha Reji'nin boyunduruk altında yaşanma izninin verilmesini eleştirmiştir. Çiftçilerin hasılatın %25'nin vermelerine karşın çiftçilerin on beş sene daha Reji şirketi altında bırakılmasını, çiftçilere yapılan büyük bir haksızlık olarak nitelemiştir. Hükümetin Reji'nin süresinin uzatılmasını sadece hazineye fazla para girmesi hesabıyla hareket ettiğini ama hazineye para girmesinden ziyade tütün tarımın mahvolup olmayacağı ve servet kaynağının kuruyacağı konusunda hükümetin kayıtsız kalmasını eleştirmiştir (Erdoğan, 1913: 197-198).

Toprak'ta yayımlanan başka bir makalede ise Amerika'ya olan tütün ticareti hakkında bilgi verilmiştir. Ethem Nejad, Amerika'nın en çok İskeçe, Drama ve Kavala havalisindeki tütünleri aldığını, Amerika'nın senevî 5.461.356 kilo yaprak tütün aldığını ve bunun 1.552.872 kilosunu sadece Kavala limanından gönderildiğini, 339.790 kilosunun da İskeçe'den çeşitli yollarla gönderildiğini belirtmiştir. Amerika'ya sadece Samsun'dan 1.339.103 kilo yaprak tütün ve diğer limanlardan da bu miktarda yaprak tütünün ihraç edildiği bildirmiştir (Ethem Nejad, 1913a: 52-53).

Felahat'ta "Dünyanın Tütün İstihlakı" başlıklı makalede yazar, tütün ziraatının ülke için büyük servet kaynağı olduğunu, Mısır'ın tükettiği tütünün çoğunluğunun Osmanlı'dan temin ettiğini ifade etmiştir. Mısır'ın tütün ziraatını gerçekleştirmek için tecrübeler yaptığını ve bundan Osmanlı tütün üreticilerinin büyük zarar göreceğini belirtmiştir. Mısır'ın Osmanlı'ya rakip olmasının önemli olmadığını, önemli olanın ülkede tütün ziraatına ehemmiyetin gösterilmemesi olduğunu ifade etmiştir. Trabzon bölgesindeki tütüncülerin akın akın Rusya'nın Sohum şehrine göç ettiklerini, Sohum şehrinin Trabzon kalitesinden tütün üretilip Osmanlı ile rekabete başlayacağını dile getirmiş, asıl önemli olan noktanın bu olduğunu vurgulamıştır (*Felahat*, 1913: 62).

Felahat'ın 31. sayısında "Memalik-i Osmaniye'de Tütün Ziraatı" başlıklı makalede yazar, Rus tütün ziraatının günden güne terakki ederek Mısır'da Osmanlı tütünleriyle rekabet ettiğini belirtmiştir. 1913'te Mısır'a ithal olunan Osmanlı tütün miktarının 8.177.000 kilogram, 1912'de ise miktarın 8.206.000 kilogram olduğunu ifade etmiştir. Mısır'da zamanla Rus tütünlerinin miktarının arttığını, 1911'de 1.027.000 kilogram, 1912'de 1.511.000 kilogram Rus tütününün geldiğini, 1913'te ise miktarın 1.853.000 kilografa yükseldiğini aktarmıştır. Mısır'ın tütün ihtiyacının dörtte birinin Rus tütünlerin oluşturduğunu ve bu gidişle birkaç senede Rusya'nın Mısır'ın ihtiyacı olan tütünlerin yarısını karşılayabilecek duruma geleceğini belirtmiş ve buna bir çözüm bulunmasını istemiştir.

Tütün ziraatının ülke için önemli bir servet kaynağı oluşturduğunu ifade etmiş, İskeçe, Kavala gibi tütün merkezlerin elden çıkmasına rağmen Samsun, Bafra, Trabzon gibi merkezlere yoğunlaşıp tütün ekimini artırılması gerektiğini belirtmiştir. Ülkenin her tarafında tütünün yetiştirildiğini ve Reji'nin gösterdiği engellemeler ortadan kaldırılrsa tütün ziraatının artacağını vurgulamıştır. Reji'nin tütün ekme sınırlamasının meclis tarafından kaldırılmasını istemiştir (*Felahat*, 1914: 481-482).

Bilgi Mecmuası'nda Parvus Efendi tarafından yazılan makalede Reji şirketinin kuruluş süreci tartışılmıştır. Parvus Efendi, Türkiye'de Muharrem Fermanı'na kadar Avrupa'daki gibi hakiki inhisar usulü mevcut olmadığını ve önceleri tüketicilerden bandrol usulü vasıtasıyla tütün vergisinin alındığını belirtmiştir. Ülkede tütün imali ve satışı serbest olduğunu hükümetin ne fabrika açıp üretim gerçekleştirdiğini ne de tütün sattığını dile getirmiştir. Hükümetin Duyun-ı Umumiye İdaresi başında bulunan maliye grubunun teşvik ve tesiriyle zikredilen tütün vergisi varidatını icat etmeğe razı olduğunu ve bu suretle ülkede hakiki bir inhisar usulü meydana geldiğini vurgulamıştır. Tütün rejisi altında bir hissedaran şirket teşkil edip bu şirkete otuz sene müddetle inhisar yetkisi verildiğini, sözleşme gereğince tütün imal ve satışı inhisarının Reji'ye verildiğini ve Reji'nin de kardan hükümete hisse itası vermeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. 750 bin lira olmak üzere temin edilmiş olan bu hissenin hükümete değil Duyunu Umumiye İdaresine verilmesi şart koşulduğunu, bu miktarın elde edildikten ve hissedar hissesine %8 kar ilave edildikten sonra fazla varidat elde edilirse bunun %30'u Osmanlı devleti %35'i Duyunu Umumiye diğer %35'i ise fevkalade temettü kabilinden Reji Şirketi'ne verileceğini belirtmiştir. Parvus Efendi bu yöntemle hükümetin üç cihetten elinin kolunun bağlandığını vurgulamıştır. Birincisinin, tütün vergisi varidatının Maliye Bakanlığından çıkarak Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçmesiyle; ikincisinin, tütün imal ve satışına dair inhisar usulü tesis edilmesiyle, üçüncüsünün, bu inhisarın bir hissedar şirketine verilmesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Osmanlı'nın resmi kurumu olmak lazım gelen Osmanlı Bankası'nın, Reji'nin kuruluş sürecinde Osmanlı hükümetine karşı ecnebi maliye gruplarının vekili gibi vaziyet aldığını bildirmiştir. Hükümetin tütün gelirlerini Duyun-ı Umumiye İdaresine vererek tütün inhisarı tesis etmekle devletin en mühim ve büyümeye müsaait olan bir gelir kaynağından mahrum kaldığını ifade etmiştir. Bandrol usulü muhafaza edilseydi her sene olan bütçe açığı haylice azalacağını belirtmiştir (Parvus Efendi, 1914a: 242-244).

Bilgi Mecmuası'nın 3. sayısında "Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler" başlıklı makalede Parvus Efendi, 1329 senesi eylül esnasında tütün aşarından 2.702.373 kuruş gelir elde edildiğini, geçen sene bu ay zarfındaki gelirin ise 1.504.927 ku-

ruş olduğunu belirtmiştir. Geçen seneki eylül ayına nazaran 1.197.446 kuruş yani %76,5 nispetinde bir artış elde edildiğini ve önceki senelerin tecrübele-ri dikkate alınırsa tütün üretiminin artıp-azalmakta olduğunu vurgulamış-tır. Sonra ise Reji'nin Türkiye'de üretilen tütün miktarı hakkındaki istatistik-leri vermiştir. 1907/8'de 41.820.007 kg 1908-9'da 29.835.212 kg; 1909-1910'da 34.734.716 kg; 1910-11'de 58.449.124 kg; 1911-1912'de 63.496.475 kg 1912-13'te 37.452.000 kg. Parvus Efendi, Balkan savaşı ile kaybedilen vilayetlerde tütün ziraatı alanların tüm ülkedeki tütün ziraatı arazi miktarına göre %34,5 nispe-tinde olduğunu belirtmiştir. Reji idaresinin tütün fiyatlarını yükselterek tüke-tici miktarının azalttığını dile getirmiş, Türkiye'de tütün ekimini artması için fabrikalarda üretilen tütünlerin fiyatını düşürmek, bu sayede ülke dâhilindeki tütün müşterilerin sayısını artırmak lazım geldiğini fakat Reji'nin buna mani olduğunu aktarmıştır (Parvus Efendi, 1914b: 328-330).

İktisadiyat Mecmuası'nın 2. sayısında "Tütün Meselesi" başlıklı makalede Tekin Alp, Reji meselesinin ülke için yeni bir mesele olmadığını, dört beş sene ev-vel şirketin imtiyaz süresinin dolmasının yaklaşması üzerine imtiyaz yenileme meselesinin Meclis-i Mebusan'da tartışıldığını ve basında da şiddetli münaka-şalar vuku bulduğunu bildirmiştir. Tütüncülüğün merkezi olan Selanik ve çev-resinde Reji aleyhine propagandalar yaşandığını belirtmiştir. O sırada yaşanan Balkan muharebesi nedeniyle devletin ihtiyaç hissettiği para ihtiyacını Reji'den karşıladığı için şirketin imtiyaz süresinin uzatılmak zorunda kalındığını ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916: 1). Tütünün ülkenin önemli iktisadi servetlerden biri olduğunu ve tütünden maksimum istifadeyi temin etmek için halledilmesi ge-reken noktaların olduğunu dile getirmiştir. Tütün meselesinde itibara alınacak önemli noktalardan birinin Türk tütününün dünyanın her tarafında kazan-dığı şöhreti muhafaza etmek olduğunu bildirmiştir. Ülkede tütün ziraat ve zanaatının en fazla Rumeli'de ilerlediğini, burada yetişen tütün cinslerin ıslahı ve bunların uygun bir surette imali için büyük başarılar elde edildiğini ve bu nedenle Türk tütünlerine olan rağbetin arttığını, ihracat arttıkça aynı zamanda fiyatlarında arttığını ifade etmiştir. İyi tütün yetiştiren Rumeli'nin artık ülke toprağı olmadığını fakat tütün zanaatını ilerletmiş tütün üreticilerinin ülke-ye hicret ettiklerini ve Anadolu'nun verimli topraklarında Rumeli'deki gibi iyi tütün yetiştirebileceğini bildirmiştir. Tütünün ıslahının zaruri olduğu gibi tütün mahsulünü nitelik itibarıyla de geliştirilmesine çalışılması gerektiğini ifade etmiştir (Tekin Alp 1916: 1-2). Resmi istatistiklere göre Anadolu'da 33 milyon kıyve tütün yetiştirildiğini kaçak suretiyle tüketilen tütünler de hesa-ba katılırsa tütün mahsulünün 45 milyon kıyve civarında olduğunu ve bunun toplam değerinin 4 milyon lira olduğunu belirtmiştir (Tekin Alp, 1916: 2). Ana-dolu'da tütüncülüğün geliştirilmesi hususunda Rumeli'den gelen Müslüman muhacirlerin iskân meselesinin önemsenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ru-

meli'den Anadolu'ya gelen 300.000 muhacirden 200.000'inin tütüncü olduğunu, Sarı Şaban, Drama ve Selanik bölgesi gibi kaliteli tütün yetiştiren yerlerden hicret eden binlerce tütüncü olduğunu belirtmiştir. Bunların Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tütün üretiminde kendi üretim yöntemlerini terk ederek bulundukları bölgenin yöntemlerini uygulamalarını eleştirmiştir. Bu nedenle Sarı Şaban bölgesinde 15-20 kuruş değerinde tütün yetiştirmeye alışmış olan çiftçinin Balıkesir ve Gönen havalisinde kendi yöntemlerini terk ederek bulundukları bölgenin yöntemlerini kullanarak 6,5 kuruşluk tütün yetiştirdiğini bildirmiştir (Tekin Alp, 1916: 2-3). Tütün meselesinde önemli noktalardan birinin tütün vergisi meselesi olduğunu ve tütün vergisinden en az gelir elde eden ülkenin Osmanlı olduğunu belirtmiştir. Tütün tüketim vergisinden İngiltere'nin 14.646.800 lira yani nüfus başına ise 33,58 kuruş, Fransa'nın 16.562.128 lira yani nüfus başına 40.93 kuruş, Avusturya-Macaristan'ın 14.925.825 lira yani nüfus başına 30.51 kuruş gelir elde etmelerine karşın Osmanlı'nın sadece 902.700 lira yani nüfus başına 4.51 kuruş gelir elde ettiğini ifade etmiştir. Bunun nedenini ise Reji yönetiminin uygulanmaları sonucu gelişen kaçakçılığı göstermiştir. Reji usulü yerine bandrol usulünü veya hükümet inhisarını uygulamasını önermiştir. Ülkede kaçak tütün miktarın senevi olarak 12 milyon kıyye olduğunu belirtmiştir. Reji'nin istatistiklerine nazaran ülkede nüfusu başına yarım kilogram tütün tüketildiğini, bu miktarın Avrupa ülkelerine göre beşte bir oranında olduğunu vurgulamıştır. Fransa ve İngiltere'de nüfusu başına elde edilen vergiye kıyasen Osmanlı'da tütün aşar vergisinden başka tüketim vergisinden de 4 ila 5 milyon liralık bir gelir elde edebileceğini ifade etmiştir. Bir taraftan kaçakçılığın önü alınmaya çalışılmasını bir yanda da tütün vergisinin tahsili en uygun usulde uygulanmasını istemiştir (Tekin Alp, 1916: 3).

İktisadiyat Mecmuası'nın 20. sayısında "Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz" başlıklı makalede M. Zeki, iyi tütünün Balkan harbi ile kaybedilen İskeçe, Sarı Şaban ve Kavala cihetlerinde yetiştirilmekte ise de İzmir, Samsun ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde kaliteli tütünün yetiştirildiğini vurgulamıştır. Rumeli'nin tütün yetiştiren kişilerin büyük bir kısmı Anadolu'ya yerleşerek buralarda iyi cins tütün yetiştirildiğini, Osmanlı tütününe Almanların ihtiyaç duyduğunu ve ihracatın artacağını belirtmiştir (Mehmet Zeki, 1916: 7).

İktisadiyat Mecmuası'nın 13. sayısında "Yeni Anonim Şirketler" başlıklı yazıda, Anadolu'da teşkil edilmiş tütün şirketi hakkında bilgi verilmiştir. Lazkiye Tütün Ticareti Osmanlı Anonim Şirketi: çiftçiden tütün satın alma ve Avrupa'ya ihraç etmek ticaretiyle iştigal olmak üzere Lazkiye'de tütün ticareti Osmanlı anonim şirketi namıyla on beş bin liralık, on beş sene müddet ile kurulduğu bildirilmiştir. (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916: 8).

İktisadiyat Mecmuası'nın 59. sayısında "Tütün Zirai Kooperatif Şirketi" başlıklı makalede Tekin Alp, İzmit İttihat ve Terakki Kulübünün girişimiyle İzmit Sancağı-Düzce Kazası Kooperatif Tütün Müstahsiller Anonim Şirket-i Osmaniyesi unvanıyla bir şirket teşkil edildiğini bildirmiştir. Şirket amacının tütün çiftçilerini ve tütün ziraatının terakkisini himaye etmek olduğunu ve sermayesinin yüz bin lira olup her hissesinin beşer lira kıymetinde yirmi bin hisseye bölüldüğünü, şirkete ortak olacakların tütün çiftçisini olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu teşebbüsün kurulmasını alkışladığını, tütün üretiminin milli iktisat için önemli servet kaynaklarından birini teşkil ettiğini vurgulamıştır. Çiftçiler arasındaki teşkilatsızlık dolayısıyla tütünden yeterli bir şekilde istifade edilemediğini ve çiftçilerin tütünü ucuz fiyatlarla elden çıkarttığını, en büyük istifadeyi araçların elde ettiğini veyahut düşük fiyatlarla ecnebi ülkelerine ihraç olduğunu belirtmiştir. Çiftçiler arasında gerekli teşkilatların vücuda gelmesiyle oluşacak yüksek fiyatlarla çiftçinin istifade edeceğini ve tütün cinsinin ıslahı edilmesini teşvik edeceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1917: 17-18).

Ticaret-i Umumiye Mecmuası'nın 26. sayısında "Reji Meselesi ve Türkiye'de Tütüncülük" başlıklı makalede Ahmet Hamdi, ülkede tütün mahsulâtının önemli olduğunu belirtmiş, bir aylık süre zarfında Almanya'ya 1.911.619, Avusturya'ya 131.840 liralık tütün ihraç edildiğini bildirmiştir. Edirne vilayetinde tütün ekimine uygun olan kazaların Kırklareli, Lüleburgaz, Vize ve Tekirdağ olduğunu açıklamıştır. Edirne vilayetinin birinci sınıf tütün yetiştirici bölge olduğunu, Kırklareli'nin Yenice kazası tütünlerin meşhur olduğunu, Vize ve Lüleburgaz kazaların hemen her bölgesinde tütün ekildiğini belirtmiştir. Genel olarak Edirne vilayetinin birinci sınıf tütün üretim bölgesi olduğunu ve burada ne kadar çok fazla tütün ekilirse o kadar fazla istifade edilmiş olacağını bildirmiştir (Ahmet Hamdi, 1918: 19-22).

Sanayi dergisinde İbrahim Pertev ülkedeki tütün üretimi hakkında bilgi vermiştir. Pertev'e göre İstanbul ve İzmir'de 1884 senesinde kurulmuş olan birer tütün fabrikası mevcuttur. Tütün imalatı inhisar şeklinde bulunduğu halde gerek bu iki fabrika gerek Samsun, Adana, Şam, Halep'te bulunan diğer dört fabrika Osmanlı devleti tütünleri inhisarı namı altında Reji Şirketi'ne aittir. Osmanlı devleti bu inhisarda ortaktır. 1915'te bu iki fabrikanın işlediği tütün 164.501.824 kuruş değerinde 5.694.244 kg iken 1913'te ise 192.393.173 kuruş değerinde 5.214.367 kg'dır. İthalatın %23'ü Fransa'ya, %19'u Almanya'ya %15'i İngiltere'ye olmaktadır. Bu iki fabrikada 1915'te 109'u memur, 16'sı ustabaşı, 1026'sı erkek 1086'sı kadın olmak üzere 2.237; 1913'te 96'sı memur, 19'u ustabaşı, 1071'i erkek ve 923'ü kadın olmak üzere 2.109 kişi istihdam edilmiştir. Amele ücretleri 10 ila 12 kuruş arasındadır (İbrahim Pertev, 1918: 142-143).

Türkiye İktisat Mecmuası'nın 7. sayısında "Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü" başlıklı makalede yazar, Aydın vilayetinde tütün tarımının önemli olduğunu ve vilayetin tütün mahsulünün on milyon kilogram civarında olduğunu belirtmiştir. İzmir'de tütün ticaretini gerçekleştirenlerin büyük sermayeli ecnebi tacirlerin olduğunu, genel harbin bu düzeni bozduğunu, tütüncülüğten anlamayan birçok kişinin tütün ticaretine atılarak Avrupa ve Amerika'ya ihracatta bulunduğunu, yeni tacirlerin çoğunluğunun Türk olduğunu ama bunların ticaretten anlamadıkları için kısa sürede zarar ettiklerini dile getirmiştir. Ecnebi tacirlerin tütün ticaretinden anladıklarını, bir malın kalitesini ve ürünlerin hangi piyasada rağbet bulacaklarını bildiklerinden ecnebi tacirlerle rekabetin zor olduğunu belirtmiştir (*Türkiye İktisat Mecmuası*, 1922: 198-200).

Yeni Ziraat Gazetesi'nin 19. sayısında "Anadolu'da Tütün Hâsılatı" başlıklı yazıda Antalya'da tütün hâsılatının çoğaldığı belirtilmiştir. 1919 ve 1920 senelerinde 627.666 kilogram tütün satış yapılmış iken 1921 senesinde bir milyon kilograma kadar satışı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Samsun fabrikasının faaliyette olduğu belirtilmiş, geçen sene 212.204 lira getiren satıştan bu sene üç milyon lira fazla teminat edileceği ümit edildiği dile getirilmiştir. Samsun ve Antalya yolu ile çeşitli bölgelerden büyük miktarda tütünün gönderildiği belirtilmiştir (*Yeni Ziraat Gazetesi*, 1921: 117).

Yeni Ziraat Gazetesi'nin 38. sayısında "Tütün Ziraatı" başlıklı makalede yazar, Türkiye tütünlerinin eskiden beri meşhur olduğunu belirtmiş, Balkan harbinden evvel Rumeli'de Yenice, Kavala, Serez, Drama, Sarı Şaban ve Selanik; Anadolu'da ise Manisa, Aydın, İzmir, İzmit, Bursa, Karadeniz sahilinde, Trabzon, Samsun, Bafra, Sinop, Alaçam; Suriye ve Irak'ta, Beyrut, Şam, Halep, Cebe- li-Lübnan, Süleymaniye ve Basra'da tütün üretildiğini aktarmıştır. Balkan harbinden evvel Edirne, Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetleriyle, Çatalca Sancağı ve İstanbul vilayetinde tütün üretiminin 17,5 milyon kıyye miktarında olduğunu dile getirmiştir. Anadolu'da ise Suriye dâhil olduğu halde toplam hâsılatın 30 milyon kıyyeyi civarında olduğunu belirtmiş, Aydın, Trabzon ve Sivas vilayetleri, Canik ve İzmit sancakları tütün üretim merkezlerini olduğunu ifade etmiştir. Ülkedeki tütün ekimini yaygınlaştırılması için verimli arazilerin bulunduğunu ve bu doğrultuda hükümetin tütün ziraatını teşvik edici politikalar yürüttüğünü vurgulamıştır (*Yeni Ziraat Gazetesi*, 1923: 230-233).

Aydınlık'ın 13. sayısında "İstanbul İşçi Hayatında Tetkikler: Tütün İşçileri" başlıklı makalede yazar, tarımsal sanayinin şubelerinden birinin tütüncülük sanayisi olduğunu belirtmiştir. Balkan harbiyle Drama, İskeçe ve Kavala gibi tütün bölgelerinin kaybedilmesiyle birlikte yine Samsun, İzmir ve Karesi gibi önemli üretim sahalarına sahip olduğunu vurgulamıştır. Senevî ortalama ola-

rak 13-15 milyon kg tütün üretimi gerçekleştiren Türkiye'nin en önemli tütün işletme kurumlarının İstanbul'da bulunduğunu, buralarda binleri bulan erkek ve kadın işçi çalıştığını bildirmiştir (A. Cezmi, 1923: 346-347). İstanbul'un tütün işletme kurumlarının Türkiye'de gerek üretici gerekse tüketicileri sömüren Reji'nin kurumları olduğunu belirtmiştir. Reji'nin fabrika kısmında çalışan işçi miktarı bin yüz kişi olup bunların 500'ü erkek, 60'ı çocuk gerisi kadın olduğunu ifade etmiştir. Birinci derece ustaların günlük 8 lira, iş olmadığı zamanlarda ise 1,5 lira aldığını, fabrika kısmındaki kadınların çoğunlukla sigara doldurmak kısmında çalıştığını ve ücret olarak 70 ila 150 kuruş bazen de 200 kuruş aldıklarını belirtmiştir. Yaprak tütünlerini muhafaza eden depo santrali adını taşıyan bir kurumun mevcut olduğunu buradaki işleyiş tarzının farklı yürütüldüğünü aktarmıştır. Burada istifçi tabir edilen 40-50 işçinin olduğunu, ilk giren amelenin ücretinin 50 kuruş iken sonra 75 kuruşa kadar yükseldiğini, ancak 10 ila 12 senelik bir çalışmadan sonra 120 kuruş aldığını dile getirmiştir. Bunlardan başka Reji'nin Cibali, Fener ve Balat gibi bölgelerde bulunan depolarda çoğunluğu Türk olmak üzere 10 ila 15'er amele çalıştığını ve buralarda ücretin ortalama 80 kuruş olduğunu, diğer Reji işçileri gibi günlük 14 adet ikinci nevi sigara aldıklarını ve iş olmadığı zaman işsiz kaldıklarını bildirmiştir (A. Cezmi, 1923: 347). Osmanlı'da Reji'den başka İstanbul'da özel şahıslara ait işletme müesseselerin de mevcut olduğunu belirtmiştir. Özel teşebbüslerde çalışan Duhan şirketinin 750 kadın, 100 erkek ve 50 kadar çocuk işçiden olduğunu ifade etmiştir. Kabataş'taki Şark Şirketi'nin 150 kadın ve erkek işçi çalıştırdığını, Fehmi Bey Şirketi'nin ise Rum ve Türk olmak üzere 80'e yakın işçi, Çiçek pazarındaki THCM markasındaki mağazada ve Ayvansaray'daki istif ve ambalaj işleri meşgul geneli Rum ve Ermeni hatta Rus olan 40 işçisi çalıştığını açıklamıştır. Ülkedeki özel müesseselerde çalışan işçilerin sayısını 1.500 ila 1800'e baliğ olduğu anlaşıldığını aktarmıştır (A. Cezmi, 1923: 347-348). Özel şirketlerde çalışan işçilerin aldıkları ücretlerde kadınların erkeklerin ücretlerinden ancak yarısını aldığını, çocuk ücretlerin ise üçte bir oranında olduğunu belirtmiştir. İşsiz kitlesinin varlığının ücretleri düşürdüğünü ve patronların bundan istifade ederek ücretleri 300 kuruştan 200 kuruşa veya 80 kuruştan 25 kuruşa kadar indirdiğini ifade etmiştir (A. Cezmi, 1923: 348). Tütün işçileri arasındaki yegâne teşkilatın Reji tütün işçilerinin epey zaman evvel tesis ettikleri sendika olduğunu açıklamıştır. Reji fabrikasıyla depo santral işçilerinin teşkil ettikleri bu sendika başlangıçta çok miktarda işçi topladığını ve sendikanın iyi işletildiğinden bir teşkilatın işçilere ne kadar büyük fayda temin edilebileceğini gösterdiğini belirtmiştir. Teşkilat sayesinde işçilerin ücretleri artırılmış, işçilere günlük 14 adet sigara verilmesi sağlanmış, hastalanan işçinin tedavileri kabul ettirilmiş, ücretlere ayda bir zam verilmesini sağlanmış ve ayrıca şirketin işçilere ikramiyeler vermesini de başarmıştır. Bir müddet sonra

başarıların verdiği rehavete kapılan işçiler cemiyetlerle bağlantısını azaltması ve Reji'nin, cemiyetin yöneticileri ile sıkı ilişkiler içerisine girmesiyle cemiyet yönetiminin haksızlıklara ses çıkarmamasını sağladığını ve işçilerin başlarına terk edildiğini ifade etmiştir. İşçileri daha kuvvetli bir harekete sevk edecek yerde büsbütün çözülmüş kuvvetini kaybederek sendikanın güçsüz bir hale geldiğini ifade etmiştir (A. Cezmi, 1923: 348).

SONUÇ

Tütün tarımı Osmanlı devletinin önemli bir gelir kaynağı olduğu için Duyun-u Umumiye İdaresi bu geliri yönetmek amacıyla 1884 senesinde Reji Şirketini kurmuştur. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte ülkede tütün ekimi, ticareti ve üretimi bu şirkete devredilmiş ve şirket ülkede tütün tekeline sahip olmuştur. Reji'nin kurulmasıyla birlikte ülkede tütün tarımında büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da tütün tarımının tüm coğrafyada yapılması, çiftçilerin önemli bir geçim kaynağı olması ve tütünün devletin önemli gelir kaynaklarından biri olması nedeniyle Reji Şirketi ülkede önemli bir kurum haline gelmiştir. Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte şirketin öncelik amacı kazancını artırmak olduğundan şirketin politikaları sonucu çiftçilerde hoşnutsuzluklar oluşmuş ve ülkede Reji ile çiftçiler arasında yaşanan sorunlar dönemin önemli bir sorunu olmuştur. Reji Şirketi'nin tütün ekimini kontrol etmek amacıyla sınırlama getirmesi, bazı bölgelerde tütün ekimin sonlandırmak istemesi ve düşük fiyat politika nedeniyle çiftçiler üretimlerini başka yollar aracılığıyla satmak zorunda kalmıştır. Bu da ülkede tütün kaçakçılığını ortaya çıkartmış ve kaçakçılık önemli faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. Reji Şirketi'nin de kaçakçılıkla mücadele etmek için kurduğu kolculuk teşkilatı ile kaçaklığı engellemeye çalışmış ve bu kurum zamanla önemli sayıda kişiyi istihdam edecek yarı resmi bir kurum haline gelmiştir. Kolculuk teşkilatının kaçakçılıkla mücadele etmek için silah kullanma hakkını elde etmesiyle ülkede kolcu-kaçakçı arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve kolculuk sistemi ülkede on binlerce insanın ölümüne neden olmuştur.

Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı basınında Reji hakkında birçok yazı görülmeye başlamıştır. Basında görülen yazıların hemen hepsi Reji aleyhine olmuş ve bu yazılarla Reji'nin Osmanlı tütün tarımına zarar verdiği ve binlerce Osmanlı vatandaşın ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir. 1908 senesinde Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte basında bir canlanma görülmüş ve yayımlanan gazetelerde tütün tarımı ve Reji Şirketi hakkında birçok makale yayımlanmıştır. Gazeteler ülkede tütün tarımının önemli bir gelir kaynağı ve aynı zamanda çiftçilerin önemli geçim kaynağı olduğunu belirtmiş ve ülkede tütün tarımının gelişmesi için çiftçileri bilgilendirici birçok yazı ve kitap tefrika-

ları yayımlamıştır. Basında ülkede tütün tarımını geliştirmenin yanında tütün tekelini elde eden Reji Şirketi hakkında da birçok yazı görülmüştür. Yazıların büyük çoğunluğunda bu şirketin tütün tarımına yararı olmaktan ziyade zararı olduğu vurgulanmıştır. Bu dönemde yabancı şirket olan Reji'ye karşı çok daha sert yazılar yayımlanmış, Reji'nin bu ülke için önemli tehdit olduğu ve binlerce vatandaşın ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Reji Şirketi'nin derhal sonlandırılması istenmiş, 1914 senesinde süresi bitmesi nedeniyle de bu şirketle tekrardan sözleşme imzalanmaması ifade edilmiştir. Reji Şirketinin ülke ekonomisine büyük zararları olduğu belirtilmiş devletin çiftçileri de gözetecek politikalar geliştirmesi istenmiştir.

1908-1923 dönemi gazetelerinde yayımlanan tütün tarımı hakkındaki yazıların genel vurgusu devletin önemli gelir kaynağı olan tütün tarımı, ticareti ve üretiminin yabancı sermaye menşeli Reji şirketinin yönetiminde olmasının eleştirilmesidir. Tütün tarımı Reji'nin yönetimine geçmesiyle ülkede tütün tarımının gerilediği vurgulanmış ve devletin bir an önce tütün tarımını Reji şirketinden kurtarmasının yollarının aranması istenmiştir. Tütün ekimi, üretimi ve ticaretinin tek bir şirkete tekel olarak verilmesine de ülkede rekabet ortamını baltalaması nedeniyle karşı çıkmış ve tekel sisteminin tütün tarımının gelişmesini engellediği vurgulanmıştır. Reji'nin görev süresinin yakında dolmasıyla artık tütün sektörünün yabancı menşeli bir şirkete verilmemesi istenmiştir. Ayrıca tütün vergisi alımında en uygun yöntemin bandrol usulü olduğu belirtilmiş ve devletin bandrol sistemini benimsenmesi istenmiştir. Ülkede tütün tarımının geliştirilmesi için devletin üreticilerin sorunlarına çözüm bulması istenmiş ve tütün tekelini alan şirketin tütün üreticilerini sorunların çözmekten ziyade sorunlar ürettiği hatta sorunların ana nedeni olduğu ifade edilmiştir. Reji şirketine çiftçiler tarafından aşırı tepki gösterilmesinin nedeni olarak da şirketin tütün tarımı ve ülke servetini geliştirmekten ziyade kendi karını maksimize etmeyi hedeflenmesinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ülkenin tütün üretiminin milli bir kaynak olduğu ve bundan ülkenin tüm halkının istifadesi noktasından bakılması gerekirken Reji'nin bu konuya çıkarları doğrultusunda bakması eleştirilmiştir. Reji'nin ülkede tütün ekimi konusunda çiftçilere zorluk çıkarmasının yanında tütün ihracının artmasına çalışmaması da eleştirilmiş ve Reji'nin yönetiminde Osmanlı tütünlerinin uluslararası rekabet gücünün azaldığı ifade edilmiştir. Reji'nin tütün üretiminde çalışan tütün işçilerin çalışma koşullarına önem vermediği ve işçi ücretlerini düşük olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü, (Ağustos 1922). *Türkiye İktisat Mecmuası*, 7, 198-200.
- Anadolu'da Tütün Hâsılatı, (1 Kasım 1921). *Yeni Ziraat Gazetesi*, 19, 117.
- Dünyanın Tütün İstihlakı, (14 Mayıs 1913). *Felahat*, 4, 61-62.
- Memalik-i Osmaniye'de Tütün Ziraatı, (28 Haziran 1914)., *Felahat*, 31, 481-482.
- Müjde: Rejinin Defteri Dürülüyor, (6 Nisan 1911). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Dördüncü Sene, 147, 289-290.
- Tütün Ticareti, (27 Ekim 1907a). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 26, 361-363.
- Tütün İhracatı, (15 Aralık 1907b). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Birinci Sene, 32, 457-458.
- Tütün Ziraatı ve Reji Meselesi, (13 Eylül 1908a). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 18, 274-276.
- Tütüncülük, (4 Ekim 1908b). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İkinci Sene, 21, 321-326.
- Tütün Ticaret ve Ziraatının İnhisarı ve Serbesti Ziraat ve Ticaretimizin Maruz Olduğu Büyük Tehlikeler, (1 Aralık 1910). *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Dördüncü Sene, 3, 33-35.
- Tütün Ziraatı, (1 Haziran 1923). *Yeni Ziraat Gazetesi*, 38, 230-233.
- Yeni Anonim Şirketler, (25 Mayıs 1916). *İktisadiyat Mecmuası*, 13, 8.
- A. Cezmi, (1 Şubat 1923), İstanbul İşçi Hayatı Hakkında Tetkikler: Tütün İşçileri, *Aydınlık*, 13, 346-348.
- Ahmet Şemseddin, (17 Mart 1909). Müjde, *Tatbikat*, 1, 1-7.
- A. Emrad, (2 Nisan 1910). Bir Şirketin Yirmi Altı Senelik Hayatı: Reji Mukavelenamesini Tecdid Etmeli, *İştirak*, 6, 90-92.
- Ahmet Hamdi, (10 Ocak 1918). Reji Meselesi ve Türkiye'de Tütüncülük, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, 26, 19-22.
- Ethem Nejad, (28 Nisan 1913a). Harici Ticaretimiz ve İstihlaki Milli, *Toprak*, 3, 52-53.
- Ethem Nejad, (19 Haziran 1913b), Tütün Meselesi, *Toprak*, 7, 124-127.
- Erdoğan, (11 Eylül 1913). Rejinin Müthiş Bir Belası ve Ziraatçılarımız, *Toprak*, 12, 197-198.
- İbrahim Pertev, (31 Ağustos 1918). Sanayi İstatistik Sanayi Gıda-iye 7: Buz İmalatı ve Tütün İmalatı, *Sanayi*, 39, 142-143.
- M. Rıfat, (5 Haziran 1913). Tarik-i Terakkiye Doğru, *Ekinci*, 4, 25-26.

- Mehmet Zeki, (13 Temmuz 1916). Neşriyat-ı Cedide Münasebetiyle Yeni İstikbal-i İktisadiyemiz, *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 7.
- Parvus Efendi, (14 Ocak 1914a). Türkiye'nin Mali Esareti: Devletlerin İktisadi Rekabetleri, *Bilgi Mecmuası*, 3, 242-244.
- Parvus Efendi, (14 Ocak 1914b). Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler, *Bilgi Mecmuası*, 3, 328-330.
- Tekin Alp, (6 Mart 1916). Tütün Meselesi, *İktisadiyat Mecmuası*, 2, 1-3.
- Tekin Alp, (5 Temmuz 1917). Tütün Zirai Kooperatif Şirketi, *İktisadiyat Mecmuası*, 59, 7-8.
- Türkiye'de Tütün*, (1972). İstanbul, Tifdruk Matbaacılık Sanayi.
- Akpınar, M. (1999). II. Meşrutiyet Meclisince Rejinin Sorgulanması, *Osmanlı 3, Yeni Türkiye Yayınları*.
- Akpınar, M. (2002). Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı, *Türkler Ansiklopedisi* 14, Yeni Türkiye Yayınları.
- Autheman, A. (2002). *Bank-ı Osmani-i Şahane*, İstanbul, Osmanlı Bankası Yayınları.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Trabzon Reji Şirketi 1883-1914*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2012). Samsun Reji İdaresi, *Samsun Sempozyumu* 3, 13-16 Ekim 2011, Samsun, Ceylan Yayıncılık.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII.
- Edinsel K.-Erler, M. Y. (2011). Samsun'da Tütün Üretimi (1789-1919), *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/18.
- Eldem, V., (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğan, A. (2014). Düyun-ı Umumiye'nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek-İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Erim, N. (2007). Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı (1600-1900), *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Genç-Oktar, H.-T. (2014). Tütün İdaresinin Reji'den Tekele Dönüşümün Hikayesi, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek-İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Gökdemir, O. (Ekim 1999). Osmanlı Tütün Tarımında Reji KolculuĖu ve Sivil Direniş, *Tarih ve Toplum*, 32/190.

- Gözcü A.-Çakmak, F. (Ocak 2014). Osmanlı Toplumunda Tütün Merkezli Çatışma Alanı: Kolcular ve Ayıngacılar, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Edi: H. Vakıf Mercimek- İ. Eren Akçiçek, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Günaydın, G. G. (2009). Canik Mutasarrıflığında Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri 1908, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7.
- Karaca, A. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Kazgan, H. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli, *Ekonomi Ansiklopedisi* 3, Pagmaş Yayınları.
- Kazgan, H., (1985). Duyun-ı Umumiye, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (1999). Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi, *Liberal Düşünce*, 4/14.
- Morawitz, C. (1978). *Türkiye Maliyesi*.
- Mutlucağ, H. (Kasım 1967). Duyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2.
- Oktar, T. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi*, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.
- Oktar, T. Ö. (1999). Tütün Reji Şirketi-Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek'ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler, *Osmanlı* 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Oktar, T. (2007). Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları 2. Bs.
- Ösen, S. (2016). 20. Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağında Tütün Üretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği, *Sütad*, 38.
- Öztürk, M. Y.-Keskin, N. E. (2011). Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Duyunu-ı Umumiye ve Tütün Rejisi, *Memleket Siyasi Yönetim*, 6/16.
- Öztürk M. Y.-Keskin, N. E. (2013/2). Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi, *Çalışma ve Toplum*, 37.
- Şenel, S. (2018), Economic Contributions of the Ottoman Bank in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, Edi: Hasan Dinçer-Ümit Hacıoğlu-Serhat Yüksel, *Global Approaches in Financial Economics Banking and Finance*, Switzerland, Springer.

- Quataert, D. (Şubat-Mart 1984). Reji, Kaçakçılar ve Osmanlı Hükümeti, Çev: Mete Tuncay, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 48'3.
- Quataert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, Yurt Yayınları.
- Temel, M. (Nisan 2001). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı, *Toplumsal Tarih*, 88.
- Ünal, M. (2007). Tütünün Dört Yüzyılı, *Tütün Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2. Bs.
- Yılmaz, F. (2007). Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde, *Tütün Kitabı*, İstanbul Kitabevi Yayınları 2. Bs.